

Kigban̄ ki Pɔɔl ηmee ki tii ROM YAAB na

¹ Min Pɔɔl le ηmee kigban̄ kee. M ye Yesu Kristo aatutunn la. Uwumbɔr nan yin mi ke m li ye Yesu aakpambal, ki nyan mi ke m moon waabɔnyaan tee.

² N-yaayoonn na, Uwumbɔr nan puu tipuur ke u ga tii timi tibɔnyaan tee. Le waabɔnabtiib ηmee ti waagban̄ ki ye chain na ponn ni. ³ Tibɔnyaan ngbaan le ye Ujapɔɔn aabɔr. Uma le ye Tidindaan Yesu Kristo. Waah nan kpaln unibɔn na, bi nan ma u Ubɔr David aamaal ponn ni. ⁴ Uwumbɔr nan fikr u nkun ni, le Waafuur Nyaan mɔk ke u ye uma Uwumbɔr Aajapɔɔn u kpa mpɔɔn na. ⁵ U pu le Uwumbɔr ηa tinyoor ηa m pu, le ki ηa mi waakpambal, ke m tuk ηinibol mɔmɔk ke ni ηan ke bi tii u naadii, ki kii waamɔb. ⁶ Nimi bi bi Rom aatiŋ ni na, Uwumbɔr yin ni mu, ke ni li ye Yesu Kristo aanib.

⁷ Nima le m ηmee kigban̄ kee m tii nimi bimɔk bi Rom aatiŋ ni na. Uwumbɔr gee nimi ki yin nimi ke ni li ye waanib.

Tite Uwumbɔr ni Tidindaan Yesu Kristo ηa tinyoor ηa ni pu, ki tii nimi nsuudoon.

Idoon aameel

⁸ Yesu Kristo pu, le m dooni Maawumbɔr ni mɔmɔk pu; ba pu? binib bimɔk bi dulnyaa ni na ηun naah gaa Yesu Kristo ki kii pu na. ⁹ M di nsui mɔmɔk tun lituln tii Uwumbɔr, ki tuk binib

Ujapɔɔn Yesu Kristo aabɔnyaan ngbaan. Uma Uwumbɔr le nyi ke ni ye mbamɔn, m teer nibɔr maameen mɔmɔk ponn ni, ¹⁰ ki mee u n-yoonn mɔmɔk ke ni yaa ye waageehn kan, u tii mi nsan ke m dan nan mann nimi dandana wee. ¹¹ M ban ke m kan nimi, ki ter nimi aan ni kan Uwumbɔr Aa-fuur Nyaan aapiin i ga pɔɔk nitaakpab na. ¹² Maah len pu na le ye ke m ni nimi aah gaa Yesu Kristo ki kii pu na, ti ga pɔɔk tɔb aataakpab.

¹³ Nnaabitiib, m ban ke ni bee ke n-yoonn mɔmɔk m nan ban ke m dan ni chee, le kaa kee ŋmaa dan. M ban ke m cha binib gaa Yesu ki kii Rom aatiŋ ni, ke maah ŋa pu ntim muken ponn ni na. ¹⁴ Ni ye limukl le ke m di tibɔnyaan tee tuk binib mɔmɔk, bi aanimbil woln na, ni bi aanimbil kaa woln na, ni bi bae mbaem na, ni bi kaa bae mbaem na. ¹⁵ Nima le m ban ke m tuk nimi bi bi Rom aatiŋ ni na mu tibɔnyaan ngbaan.

Tibɔnyaan ngbaan aapɔɔn

¹⁶ Maa san inimɔɔn Yesu aabɔnyaan tee pu. Tibɔnyaan ngbaan kpa Uwumbɔr aapɔɔn. Binib bimɔk ŋun ti ki gaa Yesu Kristo ki kii na ga ŋmar; njan, bi ye Juu yaab na ga ŋmar, le bi kaa ye Juu yaab na mu ga ŋmar. ¹⁷ Tibɔnyaan ngbaan mɔk timi ke unii yaa gaa Yesu Kristo ki kii kan, Uwumbɔr ga len ke waabɔr ŋan. Ni ŋmee Uwumbɔr Aagbaŋ ni ke, “Uninyaan aah gaa Uwumbɔr ki kii na, u ga li kpa limɔfal.”*

Unibɔn aataani

¹⁸ Uwumbɔr mɔk binib ke u gee liŋuul titunwan-birdam pu; bi tun lituln li kaa ŋan na, kaa dii u.

* **1:17** : Lik Habakuk 2.4.

Baabiin pu le bi yii mbamɔn. ¹⁹ Uwumbɔr gee linjuul bi pu la; ba pu? waabɔr ti binib ga ŋmaa bee ti na bi mpaan pu. Uwumbɔr le di ti mɔk bi. ²⁰ Buyoonn Uwumbɔr nan naan dulnyaa wee ki nan saa dandana wee na, binib kani waabimbin aah bi pu na. Naa ye ke binibil le kan u. Bi kan tiwan ni u naan ni na, ki kan ke u kpa mpɔɔn mu kaan doo na, ki sil ye Uwumbɔr. Nima le baan ŋmaa len ke baa nyi. ²¹ Bi nyi ke u bi, ki mu aa nyuŋni u waah ŋeer pu na, ki mu aa dooni u waaterm pu. Nima le baalandak bee fam. Bisui ni bɔɔn la, kaa kpa nlan. ²² Bi len ke bi ye bilankpalb, le ki tee ye bijɔrb. ²³ Baa ki dooni Uwumbɔr u nyuun ki bi n-yoonn mu kaa kpa ndoon na. Bi ŋa binibɔm aanaŋ, ni inyoon aanaŋ, ni iwaa aanaŋ, ki dooni ŋiwaa ngbaan.

²⁴ Nima le Uwumbɔr di cha bi, le bi dii bisui aah ban pu na, ki tun tijɔŋ aatuln, ki tun lituln li jinni biwon inimɔɔn na. Bi yii Uwumbɔr u ye mbamɔn na, ki dii ŋiwaa. ²⁵ Bi dooni tiwan ni Uwumbɔr naan ni na, ki dii ni, kaa dooni Uwumbɔr u naan tiwan mɔmɔk na, kaa dii u. Uma Uwumbɔr le yeh mpakm n-yoonn mu kaa kpa ndoon na. Amii.

²⁶ Baah yii Uwumbɔr na, nima le u siir cha bi. Le bi tun inimɔɔn aatuln, bisui aah ban pu na. Bipiib di binjeen aatɔtiib kpaln bijab, ki doo bi chee. ²⁷ Bijab mu yii bipiib, ki chuun ban bijab, ki di binjeen aatɔtiib kpaln bipiib ki tun inimɔɔn aatuln, le Uwumbɔr daa bitafal, baatunwanbir aah ŋeer pu na.

²⁸ Baah kaa gee ke bi li nyi Uwumbɔr na, le u siir cha bi. Le bi dak ilandak i ye fam na, ki tun lituln li kaa ŋan na, ²⁹ ki gbii titunwanbir aabɔŋ

məmək. Bi gər kidagook ki tun baka baka, ki kpa iniman, kaa gee tɔb, ki kpa lipiipoln, ki jaa kijaak, ki ku tɔb, ki ɲmanni tɔb, ki nan tɔb, ki bii tɔb libɔɔl ni, ³⁰ ni mpaan pu. Bi nan Uwumbɔr, le ki seei tɔb, ki kpa kalmbaani, ki puk kipupuk. Bi po dak baah ga ɲa pu ki moo tun titunwanbir na la. Bi yii bite ni bina aamɔi. ³¹ Baa kpa nlan. Bi yaa puu tipuur kan, baa gbiini ti. Baa gee baamaal aanib, kaa cha pinni binib, kaa san binib kinimbaak. ³² Bi nyi ke Uwumbɔr len ke binib bi ɲani kina na ɲeer nkun, le bi tee beenin ɲani kina, ki len ke binib yaa ɲani kina kan, naa bir.

2

Uwumbɔr aah ji binib tibɔr pu na

¹ Tɔ, si u galni binib biken na, saan ɲmaa len tibaa ki nyan aabaa tibɔr ni Uwumbɔr chee; ba pu? aa mu ɲani kina la. Saah galni bi na, le ni mək ke saabɔr mu bii; ba pu? si u galni bi na, aa mu ɲani ke baah ɲani pu na la. ² Ti nyi ke Uwumbɔr yaa daa binib bi ɲani kina na aatafal kan, ni ɲan. ³ Si u ɲani kina na, ki galni biken bi ɲani kina na, aa dak ke Uwumbɔr aan daa aatafal aa? ⁴ U ɲa si tibulchinn sakpen, ki kpa limɔr ni suklaa aa pu. Ba ɲa aa lik u fam? Saa nyi ke Uwumbɔr ban ke aa kpeln saabimbin aa? Nima le cha u ɲa si tibulchinn. ⁵ Le aatafal pɔɔ. Saa ban ke aa kpeln aasui. Nima le Uwumbɔr ga moo daa aatafal, bundaln u ga gee liɲuul binib aanimbil ni ki ji bi tibɔr mbamɔm na. ⁶ U ga ɲa binib məmək baatuln aah ɲeer pu na.* ⁷ Binib bi kpa limɔr ki tun lituln li ɲan na, ki ban

* **2:6** : Lik Ilahn 62.12; Niyatanjak 24.12.

mpakm, ni nnyuŋ, ni limɔfal li kaa kpa ndoon na, bima le Uwumbɔr ga tii bi limɔfal li kaa kpa ndoon na. ⁸ Binib bi ban tibɔr, ki yii mbamɔn, ki dii nsan mu kaa ŋan na, bima le Uwumbɔr gee liŋuul sakpen bi pu. ⁹ Binib bimɔk tun titunwanbir na ga kan falaa ni limukl. Njan, Juu yaab ga kan, le binib bi kaa ye Juu yaab na mu ga kan. ¹⁰ Binib bimɔk tun lituln li ŋan na, Uwumbɔr ga nyuŋ bi, ki pak bi, ki tii bi nsuudoon. Njan, u ga tii Juu yaab, le ki ga tii binib bi kaa ye Juu yaab na mu; ¹¹ ba pu? Uwumbɔr aa pak ubaa ki jer uken.

¹² Binib bimɔk kaa nyi Moses aakaal ki tun titunwanbir na aan kan limɔfal li kaa kpa ndoon na. Uwumbɔr aan baa bi ke bi dii Moses aakaal aan baa dii. Binib bimɔk nyi Moses aakaal ki tun titunwanbir na, Uwumbɔr ga baa bi tibɔr nkaal ngbaan aah dii pu na, ki ga daa bitafal. ¹³ Uwumbɔr aan len ke binib bi nyi waakaal kaa dii mu na aabɔr ŋan. U ga len ke binib bi dii waakaal na le aabɔr ŋan. ¹⁴ Binib bi kaa ye Juu yaab na aa nyi Moses aakaal. Bi yaa ŋani Moses aakaal aah len pu na baageehn pu, ki mu aa nyi nkaal ngbaan kan, baalandak le mɔk bi baah ga dii pu na. ¹⁵ Baah ŋani pu na, nima le mɔk ke Moses aakaal aah len pu na bi bisui ni. Bisui ponn ni, bi nyi ni ŋan na, ni ni kaa ŋan na. Nima le baalandak bii bi n-yoonn mubaa, ki pak bi n-yoonn mubaa mu. ¹⁶ Ni ga li bi kina le bundaln Uwumbɔr ga cha Yesu Kristo ji binib tibɔr, ki baa bi tibɔbɔrkaan ti bi bisui ni na aabɔr. Maah tuk binib tibɔnyaan ti na le mɔk kina.

Juu yaab ni nkaal na

¹⁷ Tɔ, aa len ke aa ye Juu aanii la, ki dak ke saah nyi Moses aakaal na, nima le ga cha aa ηmar; aa kpa kipupuk ke aa nyi Uwumbɔr, ¹⁸ ki nyi waah gee pu na, ki bae Moses aakaal, ki nyi lituln li ηan na, ni li kaa ηan na, ¹⁹ ki dak ke aa ye usanmɔkr le ki tii bijoom, ki ga ηmaa woln binib bi kaa waa na aanimbil, ²⁰ ki ga ηmaa mɔk bijɔrb nlan, ki ga ηmaa mɔk mbim mmɔkm. Saah nyi Moses aakaal mu na, aa dak ke aa nyi tiwan mɔmɔk, ki dak ke saah len pu na mɔmɔk ye mbamɔn. ²¹ Tɔ, si u mɔk biken na, ba ηa saa mɔk aabaa? Si u tuk binib ke bi taa su kinaayuk na, ba ηa aa su? ²² Si u len ke binib taa gɔr kidagook na, ba ηa aa gɔr? Si u yii ηiwaa na, ba ηa aa su ηaadir ni aawan? ²³ Si u kpa kipupuk Uwumbɔr aakaal pu ki bii nkaal ngbaan na, aa jinn u inimɔn la. ²⁴ Ni ηmee Uwumbɔr Aagban ponn ni ke, “Nimi Juu yaab aah ηani titunwanbir pu na, nima le cha binib bi kaa ye Juu yaab na len Uwumbɔr tibɔbir.”†

²⁵ Tɔ, aa yaa joo Moses aakaal kan, lichakpangeei kpa tinyoor. Aa mu yaa gii lichakpaln ki bii Moses aakaal kan, ni mɔk ke saa gii le na. ²⁶ Binib bi kaa gii ηichakpan na yaa joo Uwumbɔr aakaal kan, Uwumbɔr aan yii bi, ke baa gii ηichakpan. ²⁷ Binib bi kaa gii ηichakpan na yaa joo Uwumbɔr aakaal kan, bi ηan jer nimi Juu yaab bi gii ηichakpan Moses aakaal aah mɔk pu na, ki bii nkaal muken na. ²⁸ Unii u ye Juu aanii mpaan pu baanja na aa ye Juu aanibamɔnn. Unii u gii lichakpaln kaa kpeln waabimbin na, naa ye lichakpangeei bamɔnn. ²⁹ Unii u gii lichakpaln,

† 2:24 : Lik Aisaya 52.5; Esekiel 36.20-22.

kaa kpeln waabimbin na aa piir Uwumbɔr aasui. Unii u dii Uwumbɔr usui ni na, uma le ye Juu aani-bamɔnn. Unii u Uwumbɔr Aafuur Nyaan bi u ni na, nima le ye lichakpangeei bamɔnn. Uwumbɔr le ga pak udaan, naa ye binib.

3

¹ Lichakpangeei aanyoor ye ba? Juu yaab jer binib bi kaa ye Juu yaab na aa? ² Een, bi jer bi tiwan aabɔŋ ni la. Ni jer tiwan mɔmɔk na le ye ke Uwumbɔr nan di waabɔr ŋa bima le aanjaal ni. ³ Bi ponn ni bibaa yaa kaa gaa Uwumbɔr ki kii kan, ni ye ba? Baah kaa gaa u ki kii na, Uwumbɔr aan gbiin waa puu tipuur ti na aa? ⁴ U ga gbiin ti. Binib mɔmɔk yaa ye binyamɔndam kan, Uwumbɔr ma ye mbamɔndaan la. Ni ŋmee waagban ni ke, “Bi ga kan ke saah len pu na ye mbamɔn,

Aa yaa jin binib tibɔr kan, aa kpa mbamɔn la.”*

⁵ Timi aatunwanbir yaa mɔk ke Uwumbɔr ŋani ni ŋan na kan, ti ga len ke Uwumbɔr yaa daa titafal kan, u ŋa ni kaa ŋan na aa? Binib bi kaa dii Uwumbɔr na le baa kina. ⁶ U ŋa ni ŋan na la; ba pu? ni yaa kaa ŋan kan, u ga ŋa kinye ki ji dulnyaa ni aanib tibɔr?

⁷ Ubaa ga baa ke, “Maah gee nnyamɔn na yaa mɔk ke Uwumbɔr ye mbamɔndaan ki ga cha binib nyuŋ u kan, ba ŋa u daa ntafal ke m ye titunwan-birdaan?” ⁸ Ti ga tun titunwanbir aan ni kpaln tiwan ni ŋan na aa? Taan ŋa kina kpala. Binib bibaa seei timi ki bui ke ti len kina la. Binib ngbaan ga kan ntafadaan mu ŋeer bi na.

* **3:4** : Lik Ilahn 51.4.

Ubaa aa ŋan Uwumbər chee

⁹ Tɔ, timi Juu yaab ŋan ki jer binib bi kaa ye Juu yaab na aa? Taa jer bi. M nan mək nimi ke binib bi ye Juu yaab na, ni bi kaa ye Juu yaab na məmək ye titunwanbirdam la. ¹⁰ Ni ŋmee kina le Uwumbər Aagbaŋ ni ke,

“Unii ubaa aa ye uninyaan,

¹¹ ubaa aa kpa nlan, ubaa aa ban Uwumbər,
¹² bi məmək di cha waasan, bi məmək bee fam la.
Ubaa aa bi ki tun lituln li ŋan na, ubaa baanja aa
bi.†

¹³ Baaliin po ye iliin i bir na la.

Bi geei inyamən ki ŋmanni binib.

Baaliin bii binib ke ujagen

aaluul aah bii binib pu na la.‡

¹⁴ Baaməi gbii ŋisiibil ni kinanaŋ la.§

¹⁵ Bi yaa ban bi ku binib kan, naa pɔɔ.

¹⁶ Bi muk binib ki ŋani bi falaa n-yoonn məmək la.

¹⁷ Bi chuun ban tibər la.

¹⁸ Baa san Uwumbər.”*

¹⁹ Tɔ, ti nyi ke nkaal aah len pu na məmək len binib bi bi mu chee na la. Nima le dulnyaa wee ni aanib məmək aabər bii Uwumbər chee. Ubaa aan ŋmaa len tibaa ke u nyan ubaa tibər ni Uwumbər chee. ²⁰ Ubaa aan ŋmaa len ke waah joo Uwumbər aakaal mbaməm pu na, waabər ŋan Uwumbər chee. Uwumbər aakaal le mək binib ke bi ye titunwanbirdam la.

Uwumbər aah cha ti ni uma tuuk pu na

† **3:12** : Lik Ilahn 14.1-3; 53.1-3; Ulandaan 7.20. ‡ **3:13** : Lik Ilahn 5.9; 140.3. § **3:14** : Lik Ilahn 10.7. * **3:18** : Lik Ilahn 36.1.

²¹ Dandana wee, Uwumbər mək timi waah ga ɲa pu ki len ke timi aabər ɲan na. Waakaal ni waabənabtiib aaliin le bi waagbaɲ ponn ni, ki mu tuk timi kina la. Naa ye ke ti dii waakaal mbaməm le cha u len. ²² Binib bimək gaa Yesu Kristo ki kii na, bima le Uwumbər len ke baabər ɲan. Baah gaa Yesu Kristo ki kii na, nima le cha Uwumbər len ke baabər ɲan. Ubaa aa bi ubaa, ki cha biken; ²³ binib məmək tun titunwanbir la, kaa gbiin Uwumbər aanimbil. ²⁴ Le Yesu Kristo daa timi, ki gaa timi lii. Timi bi kpaan u chee na, le Uwumbər len ke timi aabər ɲan. Waabulchinn pu le u len, naa ye ke ti ɲan la. ²⁵ U nan di Yesu siin binib aanimbil ni, ke u nan kpo, aan uma Uwumbər taa ki gee liɲuul ti pu. Ti yaa gaa Yesu ki kii kan, waasin pu le Uwumbər ga di cha pinn timi. Nima le mək ke Uwumbər ɲani ni ɲan na; ba pu? u nan kpa limər, kaa bii binib bi tun titunwanbir buyoonn Yesu Kristo aa kee dan dulnyaa wee ni na. ²⁶ Tɔ, dandana wee, u len titunwanbir aabər ki bui ke binib bi gaa Yesu ki kii na aabər ɲan u chee. Nimina le mək ke uma Uwumbər si chob.

²⁷ Tɔ, ba pu aan ti ga li kpa kipupuk? Taan li kpa kipupuk nibaa pu. Ba pu? Naa ye ke ti dii Uwumbər aakaal mbaməm le cha u gaa timi lii, taah gaa Yesu ki kii na, nima le cha u gaa timi lii. ²⁸ Nima pu na, ti bee ke ti yaa gaa Yesu ki kii kan, Uwumbər ga len ke timi aabər ɲan. Naa ye ke ti joo waakaal mbaməm le cha u len kina. ²⁹ Uwumbər ye Juu yaab baanja Aawumbər la aa? Waa ye binib bi kaa ye Juu yaab na mu Aawumbər aa? Mbamən, u ye. ³⁰ Uwumbər ye Uwumbərbaan la. Juu yaab yaa gaa Yesu ki kii kan, Uwumbər ga len ke baabər

ɲan. Bi mu kaa ye Juu yaab na yaa gaa Yesu ki kii kan, Uwumbɔr ga len ke bi mu aabɔr ɲan. ³¹ Ti yaa len ke binib yaa gaa Yesu ki kii ki ga ɲmar kan, ti yii Uwumbɔr aakaal aa? Naa bi kina kpala. Ti ɲa mu tibɔkpaan la.

4

Abraham aah ye limɔkl pu na

¹ Tɔ, cha ti lik tiyaaja Abraham aabɔr aah nan bi pu na: ² Ni yaa ba ye waatunyaan pu le cha Uwumbɔr len ke waabɔr ɲan kan, u ba ga ɲmaa li kpa kipupuk. U mu aa ɲmaa li kpa kipupuk Uwumbɔr chee. ³ Uwumbɔr Aagban len ke, “Abraham nan gaa Uwumbɔr aamɔboln ki kii, kina pu na le Uwumbɔr gaa u ke u ye uninyaan u chee.”*

⁴ Unii u tun lituln ki kan tipar na, tipar ngbaan aa ye ipiin, ni ye waapar la. ⁵ Tɔ, unii u kaa joo nkaal na yaa gaa Uwumbɔr u di cha pinn titunwanbirdam na ki kii kan, waah gaa Uwumbɔr ki kii na, nima le Uwumbɔr ga len ke waabɔr ɲan.

⁶ Ubɔr David mu nan len ke binib bi Uwumbɔr len ke baabɔr ɲan na le kpa mpopiin. Bi gaa Uwumbɔr ki kii, nima le cha u len ke baabɔr ɲan, naa ye ke bi tun litunyaan le cha u len kina. Ubɔr David nan len ke,

⁷ “Binib bi Uwumbɔr di cha baatunwanbir pinn bi na

le kpa mpopiin.

Uwumbɔr aah di cha binib bi aataani pinn bi na

le kpa mpopiin.

⁸ Binib bi Uwumbɔr aan len ke baabɔr bii na,

* **4:3** : Lik Mpiin 15.6; Galasia yaab 3.6.

bima le kpa mpopiin.”†

⁹ U len ke Juu yaab baanja le kpa mpopiin ngbaan aa? Waa len kina. Binib bi kaa ye Juu yaab na mu kpa. Ti len ke Abraham nan gaa Uwumbər aaməboln ki kii, nima le cha Uwumbər gaa u ke u ye uninyaan u chee. ¹⁰ Bayoonn Uwumbər len ke waabər ɲan? Buyoonn u nan gii lichakpaln na le aan buyoonn waa nan kee gii na? Buyoonn waa nan kee gii na. ¹¹ Waah gii lichakpaln na, nima le nan ye liməkl ki mək ke u gaa Uwumbər ki kii, nima le Uwumbər gaa u ke u ye uninyaan u chee, buyoonn waa nan kee gii lichakpaln na. Nima pu le Abraham ye binib bimək gaa Uwumbər ki kii, kaa gii ɲichakpan na aate. Baah gaa Uwumbər ki kii na, nima le Uwumbər gaa bi ke bi ye bininyaam u chee. ¹² Binib bi gii ɲichakpan, ki tak Abraham aataabuu ponn ni, ki gaa Uwumbər ki kii ke Abraham aah nan gaa u ki kii pu, buyoonn waa nan kee gii lichakpaln na, bima mu le Abraham ye bite.

Gaakii pu le ti ga kan Uwumbər aah puu tipuur ti na

¹³ Uwumbər nan puu tipuur tii Abraham ni uyaabitiib, ke bima le ga li yeh dulnyaa. Naa ye ke bi joo Uwumbər aakaal le ga cha bi kan tipuur ngbaan. Bi gaa Uwumbər ki kii la, le u len ke baabər ɲan. Nima le ga cha bi kan tipuur ngbaan. ¹⁴ Uwumbər yaa ba puu tipuur ke binib bi joo waakaal na le ga li yeh dulnyaa kan, naadii aa ba ga li kpa tinyoor. Tipuur ngbaan mu aa ba ga gbiin; ba pu? ubaa aan ɲmaa joo nkaal məmək mbaməm. ¹⁵ Binib aah bii nkaal na, le Uwumbər

† 4:8 : Lik Ilahn 32.1-2.

gee liɲuul bi pu. Nkaal aah kaa bi nin chee na, binib aa bii nkaal.

¹⁶ Nima le Uwumbɔr puu tipuur tii binib bi gaa u ki kii na. Uwumbɔr aah gee binib pu na, nima le u tii Abraham aayaabitiib mɔmɔk waah nan puu tipuur ti na. U ga tii Abraham aayaabitiib bi ye Juu yaab ki gaa u ki kii na, ni binib bi kaa ye Juu yaab ki mu gaa u ki kii na ke Abraham aah nan gaa u ki kii pu na. Abraham ye timi bimɔk gaa Uwumbɔr ki kii na aayaaja la. ¹⁷ Ni ηmee Uwumbɔr Aagbaɲ ponn ni ke Uwumbɔr bui Abraham, “M ηa si ηinibol pam aayaaja la.” † Abraham le ye tite Uwumbɔr chee. U nan tii Uwumbɔr naadii. Uma Uwumbɔr le fikr binib bi kpo na nkun ni, le ki yin binib bi kaa kee bi na, ke baah bi le na. ¹⁸ U nan puu tipuur tii Abraham ke u ga ηa u ηinibol pam aayaaja, ke uyaabitiib ga li wiir ke ηmabi aah wiir pu na. Ni nan bi ke tipuur ngbaan aah kaan ηmaa gbiin le na. Abraham mu nan tee kpa limakl ke ti ga nan gbiin. § ¹⁹ Ni nan gur siib u pii ηibin nkub. Waah nan por pu na, ni nan naahn ke waan ki ηmaa maa ubo. Upuu Sara mu nan jer timar. Le Abraham pak Uwumbɔr aah tuk u pu na, kaa joo beeni. ²⁰ Uwumbɔr aah puu tipuur ti tii u na, tima le gur ye waalandak. Le u pak tipuur ngbaan mbamɔm, kaa joo beeni ke ti ga gbiin bee taan gbiin? U nan moo gaa Uwumbɔr ki kii le ki nyuɲ u, ²¹ ki sil nyi ke Uwumbɔr aah puu tipuur ti na, u ga ηmaa ηa kina. ²² Waah nan gaa Uwumbɔr aamɔboln ki kii kina na, nima le Uwumbɔr gaa u ke u ye uninyaan u chee. ²³⁻²⁴ Ni ηmee kina le

† 4:17 : Lik Mpiin 17.5. § 4:18 : Lik Mpiin 15.5.

Uwumbør Aagbaŋ ni. Timi pu le bi nan ŋmee kina, naa ye Abraham baanja pu; ba pu? timi bi gaa Uwumbør u nan fikr Tidindaan Yesu nkun ni ki kii na, le u ga len ke timi aabør ŋan. ²⁵ Yesu nan kpo timi aatunwanbir pu, le ki fikr nkun ni. Nima le Uwumbør len ke timi aabør ŋan.

5

Saah ga li bi pu ki li ŋan Uwumbør chee na

¹ Taah gaa Uwumbør ki kii pu na, nima le u len ke timi aabør ŋan. Tidindaan Yesu Kristo pu le ti ni Uwumbør kpaan kijotiik. ² Yesu Kristo pu, le Uwumbør len ke timi aabør ŋan. Le ti mæoni ki kpa limakl ke ti ga yakr u chee Uwumbør aamæon. ³ Naa ye nima baanja pu le ti mæoni. Falaa mu pu le ti mæoni. Ba pu? falaa le tii timi suklaa. ⁴ Suklaa mu tii timi mbimbinyaan. Mbimbinyaan mu tii timi limakl. ⁵ Limakl ngbaan aan jinn timi inimæon. Ba pu? Uwumbør aah tii timi Waafuur Nyaan na, Nfuur Nyaan ngbaan le cha ti bee tisui ni waah gee timi sakpen pu na.

⁶ Naah nan ŋeer na, le Kristo nan kpo timi bi ye titunwanbirdam na pu, taah kaa kpa mpæon buyoonn na. ⁷ Ni pæ ke unii kpo ke u nyan unii u dii mbamom na nkun ni. Nibaakan, unii ubaa ga kaa ki kpo uninyaan pu. ⁸ Tima kan, buyoonn ti nan laa ye titunwanbirdam na le Kristo nan kpo ti pu. Nima le mæk timi Uwumbør aah gee timi sakpen pu na. ⁹ Kristo aasin pu le Uwumbør len ke timi aabør ŋan. Nmaninkabaa taah ga nya ntafadaan mu ponn ni u pu na? ¹⁰ Buyoonn ti nan ye Uwumbør aadim na, le Ujaræon nan kpo

ti pu. U pu, le ti ni Uwumbɔr kpaan kijɔtiik. Ti ni Uwumbɔr aah kpaan kijɔtiik na, ŋmaninkabaa taah ga ŋmar waamɔfal pu pu na? ¹¹ Naa ye nima baanja pu le ti mɔɔni. Tidindaan Yesu Kristo pu le ti bee Uwumbɔr aah ŋan pu na, le ki mɔɔni. U pu le ti ni Uwumbɔr kpaan kijɔtiik.

Adam pu le ti kpo, Kristo pu le ti kpa limɔfal

¹² Unibaan* le nan joo ni titunwanbir dulnyaa ni, le titunwanbir ngbaan joo ni nkun. Binib mɔmɔk aah tun titunwanbir na, le nkun yaa gaa dulnyaa mɔmɔk ni.† ¹³ Buyoonn Moses aa nan kee tuk binib Uwumbɔr aakaal na, titunwanbir nan bi. Nkaal aah kaa bi nin chee na, Uwumbɔr aan len ke bi bii mu. ¹⁴ Adam aayoonn ki ti saa Moses aayoonn le nkun pii binib. Bi nan tun titunwanbir la. Baatunwanbir ni Adam u nan yii Uwumbɔr aamɔb na aatunwanbir aa kpaan. Nkun mu pii bi la.

Ti mɔmɔk kan Adam aatunwanbir aatafadaan. Kina le ti mɔmɔk yakr Kristo aatunyaan aanyoor mu. ¹⁵ Uwumbɔr aah tii timi ipiin i na aa bi ke Adam aatunwanbir na. Ni ye mbamɔn ke unibaan aatunwanbir pu le nkun pii binib mɔmɔk. Yesu Kristo aanimbaasaln pu, le Uwumbɔr san binib mɔmɔk kinimbaak, ki tii bi ipiin i ye limɔfal na. ¹⁶ Uwumbɔr aapiin aah ŋa timi pu na aa bi ke Adam aatunwanbir aah ŋa timi pu na. Adam aatunwanbirbaan pu, le binib aabɔr bii. Uninyaan ubaa u ye Yesu na pu, le Uwumbɔr di cha pinn titunwanbirdam pam, ki len ke baabɔr ŋan. Waapiin le na. ¹⁷ Unibaan u bi yin u Adam

* **5:12** : Unibaan ngbaan nan ye Adam la. † **5:12** : Lik Mpiin 3.6.

na aatunwanbir pu, le nkun pii binib məmək. Unibaan Yesu Kristo na pu, le binib ga kan Uwumbər aaterm sakpen. U ga len ke baabər ɲan. Nima le ye waapiin. Bi ga li kpa liməfal li kaa kpa ndoon na, ki kan linyaŋ.

¹⁸ Unibaan aatunwanbir pu, le binib məmək aabər bii. Yesu aatunyaan pu, le Uwumbər ga len ke binib bimək gaa Yesu ki kii na aabər ɲan, ki ga tii bi liməfal li kaa kpa ndoon na. ¹⁹ Unibaan Adam aah nan yii Uwumbər aaməb na, nima le binib məmək aabər bii Uwumbər chee. Yesu aah nan kii Uwumbər aaməb na, nima le binib bimək gaa uma Yesu ki kii na aabər ɲan Uwumbər chee.

²⁰ Moses nan tuk binib Uwumbər aakaal. Nkaal ngbaan mək bi ke baatunwanbir wiir sakpen. Le titunwanbir aah wiir nin chee na Uwumbər aanimbaasaln wiir ki jer titunwanbir. ²¹ Titunwanbir pu le binib kpo. Tidindaan Yesu Kristo pu, le Uwumbər san timi kinimbaak, ki len ke timi aabər ɲan, le ti kan liməfal li kaa kpa ndoon na.

6

Taa ki tun titunwanbir man

¹ Kina pu na, ti ga len kinye? Ti ga li beenin tun titunwanbir aan Uwumbər aanimbaasaln kpee ee? Taan li ɲani kina kpala. ² Ti kpo ke titunwanbir taa ki li joo timi la. Ti yaa beenin tun titunwanbir kan, naa ɲan. ³ Baah muin timi nnyun ni, Yesu Kristo aayimbil pu na, nima le mək ke ti ni Yesu Kristo kpaan la. Nima pu na, waah nan kpo na, ti mu kpo u chee la. Naa bee kina aa? ⁴ Baah muin timi nnyun ni na, nima le mək ke ti kpo, le bi sub timi u chee. Uwumbər aapəən pu le u fikr Kristo

nkun ni. Waapɔɔn mu pu le ti kpa mbimbipɔm ki ɲani ni ɲan na.

⁵ Ti ni u aah kpaan pu na, ti kpo ke waah kpo pu na. Ti mu ga fikr nkun ni, ke waah fikr pu na. ⁶ Ti bee ke baah kpaan u ndɔpuinkoo pu na, bi kpaan timi aabimbikpok mu u chee, ke mbimbikpok mu kaa ɲan na taa ki li bi, aan ti taa ki li ye titunwanbir aanaagbiib. ⁷ Unii u kpo na nyan titunwanbir ni. ⁸ Taah kpo Kristo chee na, ti ɲa naadii ke ti ga li kpa limɔfal u chee. ⁹ Ti nyi ke waah fikr nkun ni na, waan ki kpo. Nkun aa ki kpa mpɔɔn u chee. ¹⁰ Waah kpo na, u kpo ke u kuln titunwanbir nfum mubaa, aan titunwanbir taa ki li joo timi. Waah kpa limɔfal dandana wee na, u bi ke u nyun Uwumbɔr la. ¹¹ Kina pu na, ni mu li nyi ke ni kpo ke titunwanbir taa ki li joo nimi la. Naah kpaan Yesu Kristo chee pu na, le ni mu kpa limɔfal ke ni nyun Uwumbɔr.

¹² Nima pu na, ni taa ki cha titunwanbir li joo nimi aawon ti ga kpo na, ki taa ki kii tii tiwon aah ban pu na. ¹³ Ni taa di nimi aawon tii titunwanbir, ki taa tun lituln li kaa ɲan na. Ni di nibaa tii Uwumbɔr, ke binib bi fikr nkun ni na, ki di nimi aawon tii Uwumbɔr, ke ni tun lituln li ɲan na ki tii u. ¹⁴ Nkaal aa ki joo nimi. Uwumbɔr aanimbaasaln le joo nimi. Nima le titunwanbir aan ki li ye nimi aadindaan.

Li ye mbimbinyaan aanaagbiib man

¹⁵ Nkaal aah kaa ki joo timi aan Uwumbɔr aanimbaasaln joo timi na, ti ga tun titunwanbir aa? Taan ɲa kina kpala. ¹⁶ Aa yaa di aabaa tii unii aan ki kii waamɔb kan, aa ye waanaagbiija la. Naa

bee kina aa? Aa yaa kii tii titunwanbir kan, aa ye titunwanbir aanaagbiija la, le ki ga kpo. Aa yaa kii Uwumbɔr aamɔb kan, u ga bui ke saabɔr ɲan. ¹⁷ N-yoonn mubaa, ni nan ye titunwanbir aanaagbiib la. Ti dooni Uwumbɔr sakpen, ke baah mɔk nimi waasan pu na, ni dii nsan ngbaan nisui mɔmɔk ni, ¹⁸ ki nya ni titunwanbir aanaagbiir ni, ki ɲa litunyaan aanaagbiib. ¹⁹ M di binibɔm aabimbin ɲaɲ Uwumbɔr aabɔr ke ni bee maah len pu na aatataa mbamɔm la. Ni nan joo nimi aawon tun tijɔɲ aatuln, ni titunwanbir aabɔɲ mɔmɔk la. Dandana wee, ni di nimi aawon tun lituln li ɲan na man, aan ki ɲa binib bi bi chain na.

²⁰ Naah nan ye titunwanbir aanaagbiib na, nitafal aa nan bi litunyaan ni. ²¹ Ni yaa teer naah tun titunwanbir ti na kan, ni jinni nimi inimɔɔn dandana wee la. Tinyoor nan bi titunwanbir ngbaan ni ii? Aayii. Titunwanbir ngbaan aadoon ye nkun la. ²² Uwumbɔr nyan nimi titunwanbir aanaagbiir ni la. Dandana wee, ni ye uma Uwumbɔr aanaagbiib la. Nimi aanyoor ye mbimbin mu bi chain na la. Naadoon ga li ye limɔfal li kaa kpa ndoon na. ²³ Titunwanbir aapar ye nkun la. Tidindaan Yesu Kristo pu le Uwumbɔr aapiin ye limɔfal li kaa kpa ndoon na.

7

Lichamɔln aamɔkl

¹ Nnaabitiib, ni mɔmɔk nyi nkaal aah bi pu na. Nima le ga cha ni bee maah ga len pu na aatataa. Nkaal dii unii buyoonn u bi na baanja la. U yaa kpo kan, nkaal aa ki dii u. ² Nkaal pu le upii u kpa

chal na ye uchal yoo n-yoonn mumək uchal bi na. Uchal yaa kpo kan, nkaal mu len ke u ye uchal yoo na aa ki dii u. ³ Upii yaa ban uja uken buyoonn uchal bi na kan, bi ga len ke u ye upiidagoor la. Uchal yaa kpo kan, nkaal ngbaan aa ki dii u. U yaa mən uja uken kan, waa ye upiidagoor. ⁴ Nnaabitiib, nimi aabər mu bi kina la. Kristo aah nan kpo ndəpuinkoo pu na, ni mu nan kpo; nkaal aa ki dii nimi. Ni kpaan Kristo u fikr nkun ni na chee la, le ki dii Uwumbər aasan. ⁵ Taah kaa nan dii Uwumbər buyoonn na, tisui nan gee Uwumbər aakaal aah kə pu na, ki cha ti tun titunwanbir ki dii nkun aasan. ⁶ Dandana wee, taah kpo na, nkaal na aa ki dii timi, ki mu aa ki joo timi tinaagbiir. Le Uwumbər Aafuur Nyaan tii timi mbimbipəm, ke ti tun lituln tii Uwumbər. Nkaal na aa ki joo timi.

Nkaal ni titunwanbir

⁷ Nima pu na, ti ga len ke Moses aakaal aa njan aa? Mu njan. Nkaal na yaa kaa ba bi kan, maa ba ga bee titunwanbir. Nkaal na yaa kaa ba len ke “Taa li kpa iniman” kan, maa ba ga bee ke iniman ye titunwanbir. ⁸ Nkaal aah len kina na, le titunwanbir ti bi nsui ni na yii nkaal ngbaan, ki cha m kpa iniman aabəŋ aabəŋ. Nkaal yaa kaa bi kan, titunwanbir aa fu. ⁹ N-yoonn mubaa m nan bi, kaa nyi nkaal aatataa mbaməm. Buyoonn m bee nkaal aatataa mbaməm na, le titunwanbir fikr nsui ni. Le m bee ke m njeer nkun. ¹⁰ Uwumbər nan tii timi waakaal ke ti dii mu, aan ki kan liməfal. Le m bee ke maah kaa nmaa joo waakaal məmək na, m njeer nkun. ¹¹ Nkaal pu le titunwanbir ti bi nsui ni na nan kpa nsan ki nmann mi, ki cha m njeer nkun.

¹² Uwumbɔr aakaal bi chain la. Uwumbɔr aah tuk timi ke ti ŋa pu na le bi chain, ki bi mbamɔm, ki ŋan. ¹³ Waakaal mu ŋan na le ku mi ii? Aayii. Titunwanbir le ku mi. Nkaal mu ŋan na pu, le titunwanbir ku mi, ki cha ti bee ke titunwanbir aa ŋan. Nkaal na le mɔk timi titunwanbir aah bir sakpen pu na.

¹⁴ Ti bee ke Uwumbɔr aakaal mɔk timi Uwumbɔr aah ban pu na. M mu aa ŋani kina; ba pu? m ye titunwanbir aanaagbiija la. ¹⁵ Maah ŋani pu na, maa kii kina nsui ni. Maah kaa gee ke m li ŋani tiwan ni na, m ŋani nima la. Maah nan tiwan ni na, nima le m tee ŋani. ¹⁶ M yaa ŋani maah kaa gee ke m li ŋani tiwan ni na kan, nima le mɔk ke m kii ke Uwumbɔr aakaal ŋan. ¹⁷ Naa ye ke min le ŋani kina, titunwanbir ti bi nsui ni na le cha m ŋani. ¹⁸ M bee ke tiwan ni ŋan na aa bi maabimbikpok ni; m ban ke m tun lituln li ŋan na, kaa ŋmaa tun. ¹⁹ Maah ban m tun litunyaan li na, maa tun kina. Maah kaa ban m tun titunwanbir ti na, m tun tima la. ²⁰ M yaa tun maah kaa gee m tun pu na kan, naa ye ke min le tun kina, titunwanbir ti bi nsui ni na le cha m tun.

²¹ Naah ye pu na, m yaa ban m tun lituln li ŋan na kan, titunwanbir bi m chee la. ²² M gee Uwumbɔr aakaal nsui ni. ²³ M mu kan nkaal muken maawon ni. Nkaal ngbaan jaa Uwumbɔr aakaal mu bi nsui ni na kijaak la. Nima le titunwanbir aakaal i bi maawon ni na joo mi tinaagbiir. ²⁴ M kpa kinimbaak. Titunwanbir bi tiwon tee ni, ki ga ku mi. Nma ga nyan mi titunwanbir ngbaan ni? ²⁵ M dooni Uwumbɔr u nyan mi titunwanbir ngbaan ni, Tidindaan Yesu Kristo pu na.

Mma kan, maalandak baanja le dii Uwumbər aakaal. Maabimbikpok dii titunwanbir aakaal la.

8

Uwumbər Aafuur Nyaan aapəən pu le ti bi

¹ Nima pu na, Uwumbər aan len ke binib bi kpaan Yesu Kristo chee na aabər bii. ² Taah kpaan Yesu Kristo chee na, le Uwumbər Aafuur Nyaan aapəən tii timi liməfal; Nfuur Nyaan aapəən ngbaan le nyan mi titunwanbir ni nkun aapəən ni. ³ Nkaal aan ηmaa ηa kina; ba pu? binib aa kpa mpəən ke bi joo nkaal ngbaan. Le Uwumbər ηa waakaal aah kaa ηmaa ηa pu na; timi aatunwanbir pu le u nan tun ni Ujapəən Yesu dulnyaa wee ni, ke u di tiwon ti naahn timi titunwanbirdam aawon na bii titunwanbir ti bi tisui ni na aapəən, ⁴ ki tii timi bi dii Waafuur Nyaan kaa ki dii mbimbikpok na mpəən ke ti li dii waakaal mbaməm. ⁵ Binib bi dii mbimbikpok na, bitafal bi mbimbikpok aabər ni la. Binib bi dii Uwumbər Aafuur Nyaan na, bitafal bi Nfuur Nyaan aabər ni la. ⁶ Binib bi aatafal bi mbimbikpok aabər ni na ga kpo la. Binib bi aatafal bi Uwumbər Aafuur Nyaan aabər ni na ga kan liməfal, ni nsuudoon. ⁷ Binib bi aatafal bi mbimbikpok aabər ni na, bi ye Uwumbər aadim la; ba pu? baa dii waakaal, ki mu aa ηmaa dii mu. ⁸ Binib bi dii mbimbikpok aah ban pu na aan ηmaa piir Uwumbər aasui.

⁹ Tə, Uwumbər Aafuur Nyaan yaa bi ni ni kan, naa dii mbimbikpok aah ban pu na, ni dii Nfuur Nyaan aah ban pu na la. Kristo Aafuur Nyaan yaa kaa bi unii ni kan, udaan ngbaan aa ye Kristo

yoo. ¹⁰ Titunwanbir pu, le nimi aawon ga kpo. Kristo yaa bi ni ni kan, Uwumbɔr Aafuur Nyaan tii nimi limɔfal; ba pu? u len ke nimi aabɔr ɲan.

¹¹ Uwumbɔr nan fikr Yesu nkun ni. Uwumbɔr u fikr Yesu nkun ni na Aafuur Nyaan yaa bi ni ni kan, uma Uwumbɔr u fikr Yesu Kristo nkun ni na ga fikr nimi aawon ti ga kpo na mu. Waafuur Nyaan mu bi ni ni na aapɔɔn pu, le u ga fikr nimi nkun ni.

¹² Nnaabitiib, nima pu na, ni ɲan ke ti dii Uwumbɔr Aafuur Nyaan aah ban pu na, ki taa dii unibɔn aabimbin aah ban pu na. ¹³ Ni yaa dii unibɔn aabimbin aah ban pu na kan, ni ga kpo la. Ni yaa kuln nimi aawon aatunwanbir, Uwumbɔr Aafuur Nyaan aapɔɔn pu kan, ni ga li kpa limɔfal li kaa kpa ndoon na. ¹⁴ Binib bimɔk dii Uwumbɔr Aafuur Nyaan aah ban pu na, bima le ye Uwumbɔr aabim. ¹⁵ Nfuur Nyaan mu Uwumbɔr tii nimi na, mu aa joo nimi tinaagbiir ke ni san ijawaan. Waafuur Nyaan le ɲa nimi waabim, le ki cha ti yin u ke “Nte.” ¹⁶ Waafuur Nyaan le kpaan timi aawiin chee, le ki ji seeraa ke ti ye Uwumbɔr aabim. ¹⁷ Taah ye Uwumbɔr aabim na, ti ga kan Uwumbɔr aah di tiwanyaan ni bil kiir timi paacham na. Ti ni Kristo ga kpaan kan tiwanyaan ngbaan. Ti yaa ji falaa u pu kan, ti ni u ga nan kpaan ji mmɔɔn paacham.

N-yoonn mu choo na aanyun

¹⁸ M nyi ke dandana aafalaa aan ɲmaa ɲan mpopiin mu ti ga nan kan mu paacham na.

¹⁹ Tiwan ni Uwumbɔr naan ni na mɔmɔk aanimbil man ke ni kan bundaln Uwumbɔr ga nyan waabim mpaan pu na. ²⁰ Buyoonn Adam nan tun

titunwanbir na, Uwumbɔr nan len ke tiwan ni u naan ni na, ni ga li bi, ki bi fam la. Waageehn pu, le u len kina. Naa ye tiwan ni u naan ni na aageehn. ²¹ Uwumbɔr mu tii tiwan ni u naan ni na limakl ke ni ga ŋa tiwan ni kaan bur na, ki kan lifuur nyaan ke Uwumbɔr aabim aah kan pu na. ²² Ti nyi ke Uwumbɔr aah naan tiwan nimɔk na wu ke imalween aah wu pu na, ki du ki nan saa dandana. ²³ Naa ye tiwannankaan baanja le wu; timi bi Uwumbɔr puen tii timi Waafuur Nyaan na, ti mu du tisui ni, ki kii bundaln Uwumbɔr ga mɔk ke ti sil ye waabim, ki ga tii timi tiwon ti kaan kpo na. ²⁴ Taah ŋmar pu na, le ti kpa limakl. Unii yaa kpa limakl ke u ga kan tiwan kan, ni mɔk ke waa kee kan la. U yaa kan ni kan, waan ki li kpa limakl ni pu. ²⁵ Tɔ, ti yaa kpa limakl ke ti ga kan tiwan ni tinibil aa waa ni na kan, le ti ga li kpa limɔr ki kii bundaln ti ga kan ni na.

²⁶ Le Uwumbɔr Aafuur Nyaan ter timi, timi aad-abur ni. Taa nyi taah ga mee u mbamɔm pu na, le Waafuur Nyaan mee u tii timi, ki du, ubaa aah kaa ŋmaa len pu na. ²⁷ Uwumbɔr u lik binib aasui ni aah bi pu na nyi Waafuur Nyaan aalandak aah bi pu na; ba pu? Nfuur Nyaan mee u tii waanib waah ban pu na.

²⁸ Ti nyi ke tiwan nimɔk pii timi na, Uwumbɔr le cha ni mɔmɔk kpaln tiwan ni ŋan na ki tii binib bi gee u na. Waageehn pu le u nan yin bi. ²⁹ U nan nyi binib bimɔk ga kii tii u na, le ki nan nyan bi, ke bi kpaln Ujapɔɔn Yesu Kristo aah bi pu na, aan u li ye njan aabo, naabitiib pam ponn ni. ³⁰ Binib bi Uwumbɔr nyan bi na, le u yin bi. Binib bi u yin bi

na, le u len ke baabər ɲan, ki nyuɲ bi.

Uwumbər aah gee timi pu na

³¹ Uwumbər aah ɲa kina məmək na, ti ga len kinye? Uwumbər aah si tichan ni na, ubaa aan ɲmaa ɲa timi nibaa. ³² Uwumbər aa yii ke waan tii timi Ujapɔɔn. U nan di Ujapɔɔn ɲa binib aanaal ni ke u ti kpo ti məmək aatunwanbir pu la. Waah tii timi Ujapɔɔn na, u ga ki tii timi tiwan məmək ki kpee. ³³ ɲma ga ɲmaa galn binib bi Uwumbər nyan bi na? Uwumbər ubaa len ke baabər ɲan. ³⁴ Nima le ubaa aan ɲmaa galn timi. Yesu Kristo nan kpo ti pu, ki fikr nkun ni, ki bi Uwumbər aanaŋgii wəb, ki mee u ki tii timi. ³⁵ Ba ga ɲmaa nyan timi Kristo u gee timi na aanaal ni? Falaa aa? Tibər aa? Limukl aa? Nkon aa? Igiin aa? Linimaln aa? Nkun aa? Aayii. ³⁶ Ni ɲmee Uwumbər Aagban ni ke,

“Sin pu le bi ku timi iwiin məmək,

le ti naahn ipiih i bi ban bi ti kər i na la.”*

³⁷ Tɔ, Yesu Kristo u gee timi na aapɔɔn pu, le ti kan linyan kookoo. ³⁸⁻³⁹ Tidindaan Yesu Kristo pu, le Uwumbər gee timi. M sil bee ke nibaa aa bi ki ga ɲmaa yakr ti ni waageehm. Nkun, limɔfal, Uwumbər aatuuntiib, kinimbɔɲ aapɔɔn, dandana aabər, daalbaadaal aabər, mpɔɔn, paacham aawan, taab aawan, tiwan nimək bi na, ni məmək aan ɲmaa yakr ti ni Uwumbər aageehm.

9

Uwumbər ni waanib Israel yaab

¹ Tɔ, maah ye Kristo aanii na, m len mbamɔn la. Maa gee nnyamɔn. Maalandak ni Uwumbər

* **8:36** : Lik Ilahn 44.22.

Aafuur Nyaan ji seeraa ke m len mbamɔn la. ² M kpa mpombiin sakpen. Nsui bii n-yoonn mɔmɔk, mmaal aanaabitiib Juu yaab pu la. ³ M ga li nmaa ban ke m bee fam Kristo chee, bima taa bee. ⁴ Bi ye Israel yaab la. Uwumbɔr nan n̄a bi waabim, ki nyuŋ bi, ki puu tipuur tii bi, ki tii bi waakaal, ki mɔk bi baah ga li dooni u pu na, ki bui bi waah ga n̄a tinyoor pu ki n̄a bi pu na. ⁵ Biyaajatiib ye tiyaajaninkpiib la. Kristo* aah nan n̄a unibɔn na, u nan ye bi ponn ni ubaa la. Uma le yeh mpɔɔn mɔmɔk. Cha ti pak Uwumbɔr n-yoonn mu kaa kpa ndoon na. Amii.

⁶ Uwumbɔr aah puu tipuur ti tii Israel yaab na, maa len ke waa gbiin tipuur ngbaan. Bi ye Israel aayaabitiib la. Ni mu aa ye bi mɔmɔk le ye Israel yaab bamɔm. ⁷ Bi ye Abraham aayaabitiib la. Ni mu aa ye bi mɔmɔk le ye uyaabitiib bamɔm. Uwumbɔr nan tuk Abraham ke waabo Aisak aayaabitiib baanja le ga li ye uyaabitiib bamɔm.† ⁸ Nima le mɔk ke Abraham aayaabitiib ngem aa ye Uwumbɔr aabim. Mbim bi Uwumbɔr nan puu tipuur ke Abraham ga maa na, bima le ye uyaabitiib bamɔm. ⁹ Uwumbɔr nan puu tipuur tii u ke ni yaa nan n̄eer kan, u ga dan u chee, le upuu Sara ga maa ubijabo.‡

¹⁰ Naa ye nimina baanja. Rebeka aabijabim mulee nan kpa te ubaa, u ye tiyaaja Aisak la. ¹¹⁻¹² Le Uwumbɔr nan bui Rebeka ke ubo u ye uwaatiir na ga jer ukpel.§ Buyoonn Uwumbɔr bui

* **9:5** : Hiibru aaliin ni, bi yin Kristo ke Masiya. Naatataa le ye ke unii u ga gaa binib lii na. † **9:7** : Lik Mpiin 21.12. ‡ **9:9** : Lik Mpiin 18.10, 14. § **9:11-12** : Lik Mpiin 25.23.

u kina na, waa nan kee ma mbim ngbaan. Baa nan kee ḡa ni ḡan na, bee ni kaa ḡan na. Uwumbər nyan mbim mulee ngbaan ponn ni ubaa, waageehn pu, naa ye baatuln pu. Nima le mək ke Uwumbər aageehn pu le u nyan waah ban unii u na. ¹³ Ni ḡmee Uwumbər Aagban ponn ni ke u len ke u gee Jakob ki jer Esə.*

¹⁴ Kina kan, ti ga len kinye? Ti ga len ke Uwumbər ḡa ni kaa ḡan aa? Taan len kina kpala. ¹⁵ U nan bui Moses ke binib bi u ban u san bi kinimbaak na, u ga san bi kinimbaak la.† ¹⁶ Naa ye binib aageehn pu, kaa ye baatuln pu; Uwumbər aanimbaasaln pu, le u san bi kinimbaak. ¹⁷ Ni ḡmee Uwumbər Aagban ni ke Uwumbər nan bui Ubər Faro, “M ḡa si ubər ke m mək binib maah kpa mpəən ki chiin si pu na, aan maayimbil nya paacham, dulnyaa aapepel məmək ni.”‡ ¹⁸ Nima le binib bi u ban u san bi kinimbaak na, u san bi kinimbaak. Binib bi u ban ke u cha bi gaa biyil na, u cha bi gaa la.

Uwumbər aanjuul, ni waanimbaasaln

¹⁹ Nibaakan, aa ga baa mi, “Ni yaa ye kina kan, ba pu Uwumbər galn binib? Nma ga ḡmaa yii waageehn?” ²⁰ Njə, aa ye ḡma ki kpak Uwumbər? Tiwanaakaan aan baa unii u naan ni na, “Ba ḡa aa naan mi kina?”§ ²¹ Uyakmaal ga ḡmaa yakr tiyakr waageehn pu, ki di tibaa ti maa lisil aasambil, ki di tiken maa lisambil li kaa ye lisil aasambil na.

* **9:13** : Lik Malakai 1.2-3. † **9:15** : Lik Nnyam 33.19. ‡ **9:17** : Lik Nnyam 9.16. § **9:20** : Lik Aisaya 29.16; 45.9.

²² Uwumbər aah ɲa pu na, ni bi kina la. U nan ban ke u mək binib ke u gee liɲuul titunwanbir pu, ki ban ke bi bee waah kpa mpɔɔn pu na. Nima le u ji limər pam binib bi ɲa u liɲuul ki ɲeer ntafadaan na pu. ²³ U mu ban ke binib bee waah ɲan sakpen pu na, ki san timi kinimbaak, ki ɲa timi mpopiin pam. U nan naan timi ke u ɲa timi kina la, ²⁴ ki yin timi bi ye Juu yaab na, ni binib bi kaa ye Juu yaab na mu. ²⁵ Ni ɲmee Hosea aagbaɲ ni ke Uwumbər bui ke,
 “Binib bi kaa nan ye maanib na, m ga yin bi maanib.

ɲinibol ɲi maa nan gee ɲi na, m ga yin ɲi maanigeehm la.*

²⁶ Baah nan tuk bi ke baa ye maanib nin chee na, nima chee le bi ga yin bi ke min Uwumbər u fu na aabim.”†

²⁷ Tɔ, Uwumbər aabɔnabr Aisaya nan len Israel yaab aabər; u nan len ke Israel yaab wiir ke nnyusakpem aatambol aah wiir pu na, le bi ponn ni, binib siib baanja ga ɲmar; ²⁸ ba pu? Uwumbər ga daa dulnyaa aanib aatafal, waah nan len pu na, kaan taan.‡ ²⁹ Ni bi ke Aisaya aah nan ki len pu na ke, “Uwumbər Mpɔɔnsakpiindaan yaa kaa ba gur timi yaabitiib siib kan, ti məmək ba ga kuln ke Sodom aatiɲ aanib ni Gomora aatiɲ aanib aah nan kuln pu na la.”§

Israel yaab ni tibɔnyaan ngbaan

³⁰ Nima pu na, ti ga len kinye? Binib bi kaa ye Juu yaab na aanimbil aa nan man ke Uwumbər len

* **9:25** : Lik Hosea 2.23. † **9:26** : Lik Hosea 1.10. ‡ **9:28** : Lik Aisaya 10.22-23. § **9:29** : Lik Aisaya 1.9.

ke baabər ɲan. Dandana wee, baah gaa Yesu ki kii na, nima le Uwumbər len ke baabər ɲan. ³¹ Israel yaab aanimbil nan man ke bi li joo nkaal, aan Uwumbər len ke baabər ɲan. Bi mu aa nan ɲmaa joo mu; ³² ba pu? baa gaa Uwumbər ki kii. Bi dak ke baatuln pu le Uwumbər ga len ke baabər ɲan. Bi yii Yesu Kristo le ki lir; ³³ bi gbeer lifaakuul li Uwumbər Aagbaɲ len laabər na ke,
 “U di lifaakuul bil Sionn aatiɲ ni.

Binib ga gbeer li ki lir.

Le unii umək gaa u ki kii na aan ji inimɔɔn.”*

10

¹ Nnaabitiib, m mee Uwumbər tii maanib Israel yaab ke bi ɲmar. M ban kina le nsui məmək. ² M ga ɲmaa ɲa bi seeraa ke binimbil man Uwumbər aatuln pu. Bi mu aa bee u mbaməm. ³ Baa nyi Uwumbər aah ɲa pu aan ki len ke binib aabər ɲan u chee na. Bi nan ban ke bi dii nkaal aan ki ɲmar, ki yii Uwumbər aah ɲa pu ki cha binib aabər ɲan u chee na. ⁴ Kristo fuu ni ke binib bi gaa u ki kii na aabər li ɲan. Naa ye ke baah dii nkaal pu na le cha baabər ɲan.

Uwumbər ban ke u gaa binib məmək lii

⁵ Moses nan ɲmee ke unii yaa kii nkaal aah mək pu na kan, Uwumbər ga len ke waabər ɲan. U nan ɲmee ke “Unii yaa ɲa nkaal aah mək pu na kan, u ga kan limɔfal.”* ⁶ Timi bi gaa Yesu ki kii na, Uwumbər len ke timi aabər ɲan. Nima pu le ti len ke, “Taa baa aabaa aasui ni ke, ‘Nma ga buen

* **9:33** : Lik Aisaya 8.14; 28.16. * **10:5** : Lik Liifai Yaab 18.5.

paacham u ti li joo ni Kristo?’⁷ ki taa baa ke, ‘Ŋma ga buen bitekpiib do ki ti fikr Kristo nkun ni?’⁸ Ti len ke, “Uwumbɔr aaliin aa daa aa chee. I bi aamɔb ni, ni aasui ni.” Iliin ngbaan le ti mooni ke aa gaa Yesu ki kii.[†]⁹ Aa yaa len binib aanimbil ni ke Yesu le ye Aadindaan, ki yaa ŋa naadii aasui ni ke Uwumbɔr fikr u nkun ni kan, aa ga ŋmar.¹⁰ Ti gaa u ki kii tisui ni la, nima le Uwumbɔr len ke timi aabɔr ŋan. Ti len binib aanimbil ni ke ti gaa u ki kii, nima le ti ŋmar.¹¹ Uwumbɔr Aagban len ke unii umɔk gaa u ki kii na aan ji inimɔɔn.[‡]¹² Binib bi ye Juu yaab na, ni binib bi kaa ye Juu yaab na mɔmɔk kpaan la. Uwumbɔr le ye bi mɔmɔk Aadindaan, ki ŋa tinyoor sakpen ŋa binib bimɔk mee u ke bi ŋmar na pu.¹³ Waagban len ke unii umɔk mee Uwumbɔr ke u gaa bi lii na kan ga ŋmar. §

¹⁴ Bi yaa kaa gaa u ki kii kan, bi ga ŋa kinye aan ki mee u ke u gaa bi lii? Bi yaa kaa ŋun waaliin kan, bi ga ŋa kinye aan ki gaa u ki kii? Unii yaa kaa mooni waaliin kan, bi ga ŋa kinye aan ki ŋun?¹⁵ Uwumbɔr yaa kaa tun bi ke bi ti moon waaliin kan, bi ga ŋa kinye aan ki moon i? Ni ŋmee Uwumbɔr Aagban ni ke, “Binib bi joo ni tibɔnyaan ti tii timi nsuudoon na, bi tii timi mpopiin pam.”*¹⁶ Tɔ, naa ye binib mɔmɔk le kii tii tibɔnyaan ngbaan. Uwumbɔr aabɔnabr Aisaya nan baa ke, “Uwumbɔr, ŋma pak taah len pu na?”[†]¹⁷ Tɔ, unii u gaa Kristo ki kii na, u ŋun waabɔr, nima le u gaa u ki kii. Unii u ŋun Kristo aabɔr na, unii

† **10:8** : Lik Ikaal 30.12-14. ‡ **10:11** : Lik Aisaya 28.16. § **10:13** : Lik Joel 2.32. * **10:15** : Lik Aisaya 52.7. † **10:16** : Lik Aisaya 53.1.

ubaa le moon tibər ngbaan, nima le cha u ηun.

¹⁸ Le m baa ke, “Israel yaab aa nan ηun aa?” Mbamən, bi ηun. Ni ηmee Uwumbər Aagbaη ni ke, “Bineel mu tee chaa dulnyaa wee məmək ni,

le kitin kee məmək pu ηun.”[‡]

¹⁹ M ki baa ke, “Israel yaab aa nan bee ee?” Bi bee. Njan Moses nan len ke Uwumbər len ke,

“M ga ηa litimbol li kaa ye tibaa na tinyoor,

le ki cha nimi Israel yaab li kpa lipiipoln li pu.

M ga ηa litimbol li aanib ye bijərb na tinyoor,

le ki cha ni gee liηuul bi pu.”[§]

²⁰ Aisaya mu nan kpa lipobil pam ki len ke Uwumbər len ke,

“Binib bi kaa chuun ban mi na kan mi la.

M di mbaa mək binib bi kaa baa maabər na.”*

²¹ Israel yaab ma kan, Uwumbər len baabər ke,

“Iwiin məmək m kai ηηaal ki yin binib bi yii mi kaa kii maaməb na.”[†]

11

Uwumbər aah ga san Israel yaab kinimbaak pu na

¹ Nima pu le m baa ke, “Uwumbər yii waanib Israel yaab aa?” Naa bi kina kpala. Min Pəəl mbaa ye Israel yaab aanii la. M ye Abraham aayaabil, ki ye Benjamins aanibol aanii la. ² Uwumbər aa yii waanib bi u nan lee bi njan na. Ni bee Uwumbər Aagbaη aah len Elaija aabər pu na. Elaija nan galn Israel yaab Uwumbər chee, ³ le ki bui ke, “Uwumbər, bi ku saabənabtiib, ki gbaa wii saatork

[‡] 10:18 : Lik Ilahn 19.4. [§] 10:19 : Lik Ikaal 32.21. * 10:20 : Lik Aisaya 65.1. [†] 10:21 : Lik Aisaya 65.2.

aabimbin. Min baanja le gur saabɔnabtiib ponn ni. Le bi ban bi ku m mu.” ⁴ Uwumbɔr nan bui u kinye? U nan bui u, “M gur mbaa bijab ŋichur ŋilole bi kaa gbaan ki doon liwaal Baal na.” ⁵ Ni bi kina le dandana wee. Israel yaab ponn ni, binib siib baanja le ŋmar. Uwumbɔr lee bi waanimbaasaln pu. ⁶ Waah lee bi waanimbaasaln pu na kan, naa ye baatuln pu le u lee bi. Ni yaa ye baatuln pu kan, waanimbaasaln aan ki li ye linimbaasaln bamɔnn.

⁷ Kina kan, ni bi kinye? Israel yaab aah ban pu na, baa kan. Binib bi Uwumbɔr nyan bi na le kan. Bi gur na gaa biyil. ⁸ Ni ŋmee Uwumbɔr Aagban ni ke, “Uwumbɔr chuu nyan nlan biyil ni ke binimbil taa woln, bitafal mu taa ŋun, ki nan saa dandana wee.”

⁹ Ubɔr David mu nan len ke,
“Cha baajikaar aajim kpaln gaawɔb,
cha bi kan ntafadaan ki lir.

¹⁰ Cha binimbil li bɔɔn, aan bi taa li waa,
ki cha bi kan falaa sakpen.”

¹¹ Nima pu le m baa ke: Juu yaab lir ke bi taa ki fii ii? Naa bi kina kpala. Baah lir na, nima le cha binib bi kaa ye Juu yaab na ŋmar, aan Juu yaab li kpa lipiipoln bi pu. ¹² Juu yaab nan yii Yesu, kaa ŋmar, nima le dulnyaa ni aanib bi kaa ye Juu yaab na kan tinyoor ki ŋmar. Juu yaab yaa nan ŋmar doo kan, nima le binib bi kaa ye Juu yaab na ga kan tinyoor ki jer baah nan kan pu na.

Binib bi kaa ye Juu yaab na aah ŋmar pu na

¹³ Tɔ, m ga len nimi bi kaa ye Juu yaab na chee tibɔr. Uwumbɔr aah tun mi ke m tuk nimi waabɔr na, le m pak lituln ngbaan; ¹⁴ ba pu? m ban ke

maanibol Juu yaab kan naah ηmar pu na, aan ki li ban ke bi mu ηmar. ¹⁵ Uwumbər aah yii Juu yaab na, le u ni binib bi kaa ye Juu yaab na kpaan kijətiik. U yaa ki gaa Juu yaab kan, ni ga li ye liməfal le ki tii binib. Nkun aan ki li joo bi.

¹⁶ Tə, bi yaa di njan aaboroboro tii Uwumbər kan, ni mək ke boroboro umək gur na mu ye uyoo la. Bi yaa di busub aanyaan tii Uwumbər kan, ni mək ke ibon mu ye uyaan la. ¹⁷ Uwumbər nan gaa gii busunyaan aabon ibaa, le ki di timoor ni aasub aabon ki di toŋ bu pu. Juu yaab bi ke busunyaan na la. Nimi bi kaa ye Juu yaab na bi ke timoor ni aasub aabon na. Le Uwumbər chuu nyan ni binib bibaa Juu yaab ponn ni, ki di nimi koon Juu yaab ponn ni, ke ni yakr baanyoor, ni baawanyaan. ¹⁸ Nima pu na, ni taa li kpa kipupuk ke ni jer bi. Ni ga ŋa kinye ki li kpa kipupuk? Ni po ye ibon la. Naa joo inyaan, inyaan le joo nimi. Juu yaab pu le ni ηmar, naa ye nimi pu le cha Juu yaab ηmar.

¹⁹ Nibaakan, ni ga len ke, “Uwumbər chuu nyan ni binib bibaa Juu yaab ponn ni, ke u di timi koon bi ponn ni.” ²⁰ Ni ye mbamən, Juu yaab aah kaa gaa Yesu Kristo ki kii na, nima le cha Uwumbər di bi lii. Nimi le gaa u ki kii. Nima le ni len baalelenj. Ni taa li kpa kalmbaani. Ni li san Uwumbər. ²¹ U nan daa Juu yaab aatafal. Ni li nyi ke u ga ηmaa daa ni mu aatafal. ²² Ni kan Uwumbər aah ŋan pu na, ki kan waah dar binib aatafal pu na. U dar binib bi kaa kii tii u na aatafal la, le ki ŋa nimi tiŋann. Ni yaa beenin dii u kan, u ga li beenin ŋani nimi tiŋann. Ni yaa kaa beenin dii u kan, u ga di ni mu lii la. ²³ Juu yaab mu yaa kpeln ki yaa gaa Yesu

Kristo ki kii kan, Uwumbər ga ki di bi toŋ waanib pu; u ga ŋmaa ŋa kina. ²⁴ Nimi bi kaa ye Juu yaab na, ni bi ke timoor ni aasub aabon na, le Uwumbər gaa gii nimi ki di toŋ busunyaan pu, binib aah kaa ŋani pu na. Nima le naa pɔɔ u di Juu yaab, bi bi ke busunyaan aabon na, ki ki di toŋ busunyaan ngbaan pu.

Uwumbər aanimbaasaln

²⁵ Nnaabitiib, m ban ke ni bee tibɔbərkaan tibaa, aan ki taa li dak ke ni kpa nlan sakpen. Juu yaab bibaa kpak tibɔnyaan tee la, ki ga kpak ti ki nan saa buyoonn binib bi kaa ye Juu yaab aan Uwumbər lee bi na ga ŋmar na. ²⁶ N-yoonn ngbaan le Juu yaab mɔmɔk mu ga ŋmar. Ni ŋmee Uwumbər Aagban ni ke,

“U gaal binib lir na ga nyan ni Sionn paacham,
ki nyan Jakob aayaabitiib aatunwanbir.

²⁷ Maah puu tipuur ti tii bi na

le ye ke m ga nyan baatunwanbir bi chee.”

²⁸ Tɔ, baah yii Yesu aabɔnyaan tee na, bi ye Uwumbər aadim la. Nima le ni kan tinyoor ki ŋmar. Uwumbər mu nan lee bi; waah lee bi na, biyaajatiib pu le u gee bi. ²⁹ Uwumbər yaa lee binib ki ŋa tinyoor ŋa bi pu kan, waan kpeln waa-landak. ³⁰ Nimi bi kaa ye Juu yaab na, n-yaayoonn na, ni nan yii Uwumbər aamɔb. Le dandana wee u san nimi kinimbaak, Juu yaab aah yii u na pu. ³¹ Uwumbər aah san nimi kinimbaak pu na, nima le ga cha u san Juu yaab bi kaa gaa Yesu ki kii dandana wee na kinimbaak. ³² U len ke Juu yaab ni binib bi kaa ye Juu yaab na mɔmɔk ye titunwanbirdam, aan u san bi mɔmɔk kinimbaak.

³³ Uwumbər kpa nlan ni mbaem sakpen. Ubaa aan ηmaa bee waah kpa sakpen pu na. Waah siin pu na, ubaa aan ηmaa bee ηitaa ηi pu u siin kina na. Ubaa aan ηmaa bee waah ηani pu na. ³⁴ Ni ηmee Uwumbər Aagbaη ni ke,

“Nma nyi Uwumbər aalandak?

Nma ga ηmaa tuk u waah ga ηa pu na?

³⁵ Nma tii u nibaa aan u giin tii u?”

³⁶ Tiwan nimək bi na, ni nyan ni u chee la. U cha tiwan məmək beenin bi. Tiwan məmək bi, ke ni pak u. Uma le yeh mpakm n-yoonn mu kaa kpa ndoon na. Amii.

12

Taah ga tun Uwumbər aatuln pu na

¹ Nima pu na, nnaabitiib, Uwumbər aanim-baasaln pu le m gaη nimi, ni di nimi aawon tii Uwumbər, ki ηa kitork ki fu, ki bi chain, ki ga piir usui na. Nimina le ye naah ga li dooni u mbaməm pu na. ² Ni taa ki li bi ke dulnyaa wee aanib aah bi pu na. Kpeln nimi aalandak man aan ki kpeln nimi aabimbin. Nima le ni ga bee Uwumbər aah gee pu na. Ni ga bee naah ga ηa pu ki li bi mbaməm ki tun litunyaan ki piir usui na.

³ Tə, Uwumbər aah tii mi tininkpir pu na, nima le m bui unii umək bi ni ponn ni na, ke u taa li dak ke u ηan jer waah ηan pu na. U li dak suuna, Uwumbər aah cha unii məmək tii u naadii pu na.

⁴ Ti kpa tiwon aawan ni wiir na tiwonbaan ponn ni la. Tiwon aawan məmək aatuln bi libaa libaa la. ⁵ Ti mu bi kina la. Ti wiir, le taah kpaan Kristo chee na, ti kpaan tiwonbaan. Ti məmək toη təb pu ke tiwon aawan aah toη təb pu pu na la.

⁶Uwumbər tii timi Waafuur Nyaan aapiin ibaabaa ke i cha ti tun waatuln libaabaa na. Waah tii timi pu na, cha ti tun kina man. Unii aapiin yaa ye ke u nabr Uwumbər aah len pu na kan, u len iliin ngbaan waah ŋa naadii pu na. ⁷Uken aapiin yaa ye Uwumbər aatuln kan, u li tun lituln ngbaan. Uken yaa ŋmaa mək binib Uwumbər aabər kan, u li mək bi. ⁸Uken yaa ŋmaa pəəni binib aataakpab kan, u pəək bitaakpab. Uken mu yaa ŋmaa tii bigiim kan, u li tii bi ki li kpa tibulchinn. Uken mu yaa ye Yesu aanib aaninkpel kan, utafal li bi bi ponn ni. Uken mu yaa ter binib baamukl ni kan, u li ter bi ki li kpa mpopiin.

⁹Tə, ni li gee binib nisui ni. Ni li nan lituln li kaa ŋan na, ki li gee lituln li ŋan na. ¹⁰Ni li gee təb mbaməm, ke mmaalbaan ni aanib aah gee təb pu na, ki li pak biken ki jer nibaa. ¹¹Ni taa li san ligbanyakl man. Cha ninimbi li man Tidindaan aatuln pu, ¹²ki li kpa mpopiin nimi aamakl pu, ki li kpa limər falaa ponn ni, ki li mee Uwumbər n-yoonn məmək, ¹³ki yakr nimi aawan tii Uwumbər aanib bi lann ni na, ki chann bicham tichann.

¹⁴Ni mee Uwumbər ke u ŋa tinyoor ŋa binib bi ŋani nimi falaa na pu. Ni bui bi ke, “Uwumbər ŋa tinyoor ŋa ni pu.” Ni taa sii bi. ¹⁵Ni li kpa mpopiin binib bi kpa mpopiin na chee, ki li wii binib bi wii na chee. ¹⁶Ni li kpa kiməbaan man. Ni li jənni bigiim man, ki taa li kpa kalmbaani. Ni taa li dak ke ni kpa nlan sakpen.

¹⁷Unii yaa ŋa si bakaa kan, taa teen u. Ni li ŋani ni ŋan na binib məmək aanimbi ni. ¹⁸Ni li pəəni nibaa man, ki li bi suuna binib məmək chee.

19 Maanigeekaab, binib yaa ŋa nimi bakaa kan, ni taa teen bi. Cha Uwumbɔr le daa bitafal. Ni ŋmee Uwumbɔr Aagban ni ke Uwumbɔr len ke, “Min baanja le kpa nsan ke m daa binib aatafal. Min le ga teen bi.” 20 Ni ki ŋmee Uwumbɔr Aagban ni ke, “Nkon yaa joo saadin kan, tii u tijikaar u ji. Nnyunyuu yaa joo u kan, tii u nnyun u nyu. Aa yaa ŋa kina kan, inimɔɔn ga ku u.” 21 Unii yaa ŋa si bakaa kan, taa cha bakaa ngbaan nyan si. Cha tinann le nyan bakaa.

13

Kii bitinjoob aamɔb

1 Ni ŋan ke binib mɔmɔk li keei baatin aayidam aamɔb. Uyidaan ubaa aa bi ubaa pu see Uwumbɔr le cha u bi. Biyidam bi bi na, Uwumbɔr le nyan bi siin. 2 Nima pu na, unii yaa yii waatin aayidam kan, u yii Uwumbɔr aah siin pu na la. Binib bi yii bi na ga kan ntafadaan. 3 Biyidam aa bi ke bi li faani binib bi tun lituln li ŋan na. Bi bi ke bi li faani binib bi tun lituln li kaa ŋan na la. Aa ban ke aa li kaar biyidam aa? Tun lituln li ŋan na, nima le bi ga pak si. 4 Bi ye Uwumbɔr aatutum ke bi biin aa pu la. Aa mu yaa tun lituln li kaa ŋan na kan, li san ijawaan. Bi kpa mpɔɔn ke bi daa aatafal. Bi ye Uwumbɔr aatutum ke bi daa binib bi tun lituln li kaa ŋan na aatafal. 5 Nima pu na, ni li keei nimi aatin aayidam aamɔi, ki taa kan ntafadaan; nimi aalandak mu taa bii nimi.

6 Nima pu na, ni ŋan ke ni li pa lampoo mu. Bi ye Uwumbɔr aatutum bi u nan siin bi ke bi tun lituln ngbaan na la. 7 Nima pu na, ni li tii nimi aayidam baah ŋeer pu na. Ni li pa lampoo tii bilampoogaab.

Ni li pak binib bi ñeer mpakm na, ki li nyunñi binib bi ñeer nnyun na.

Ngeehm

⁸ Ni taa li joo unii ubaa aapɔln. Naah joo tɔb aapɔln li na le ye ke ni li gee tɔb. Unii u gee binib na, u gbiin Uwumbɔr aakaal mɔmɔk la. ⁹ Ba pu? ikaal mɔmɔk nyan ni nkaal mu len ke, “Aa li gee binib biken ke saah gee aabaa pu na” ni la. Ikaal i len ke, “Taa gɔr kidagook, taa ku binib, taa su kinaayuk, taa gee nnyamɔn paani binib, taa li ban biken aawan” na, ikaal ngbaan, ni ikaal i gur na mɔmɔk nyan ni nkaal ngbaan ponn ni la. ¹⁰ Unii u gee binib na aa ñani bi bakaa ubaa. Nima pu na, unii u gee binib na gbiin Uwumbɔr aakaal mɔmɔk aah len pu na la.

¹¹ Ni li ñani kina man. Ba pu? n-yoonn mumina ye linimaln aayoonn la. Ni ñeer ke ni finn ngeen pu ki taa ki san ligbanyakl. Tidindaan aah ga gir ni bundaln na aan ki yunn. Le u ga nyan timi falaa mɔmɔk ponn ni. ¹² Naan yunn, kinyeek ga doo. Kitaak aawoln aa ki daa. Nima pu na, cha ti di cha mbɔmbɔɔn ni aatuln, aan ki li kpa mbimbinyaan mu ñeer nwiihn na. ¹³ Cha ti li bi mbamɔm, ke binib bi bi nwiihn ni na aah bi pu na, ki taa li ye bidanyurb, ki taa nyu ndaan ki gbii, ki taa gɔr kidagook, ki taa ñani yɔl yɔl aatuln, ki taa jaa kijaak, ki taa li kpa lipiipoln. ¹⁴ Ni li bi ke Tidindaan Yesu Kristo aah bi pu na, ki taa ki li ñani nimi aabimbikpok aah ban pu na.

14

Taa galn aanjeen aato

¹ Tɔ, unii u gaa Yesu ki kii, ki mu aa bee waasan mbamɔm na, ni gaa u man. Ni mu taa kpak u kinikpakpak waah joo beeni pu na pu. ² Ubaa ga pak ke tijikaar tibaa aa kɔ. Unii u kaa kee bee Yesu aasan mbamɔm na ga li kɔ tinann. ³ Unii u kaa kɔ tijikaar tibaa na, u taa lik unii u kɔ tinann na fam. Unii u kɔ tinann na mu taa galn unii u kaa kɔ tijikaar tibaa na; ba pu? Uwumbɔr gaa u mu la. ⁴ Aa ye ηma ki galn uken aatutunn? U yaa sil kan, u sil ki tii uma ubaa Aadindaan la. U yaa ti ki lir kan, u lir ki tii uma ubaa Aadindaan la. Ni ye mbamɔn, u ga sil; ba pu? Uwumbɔr ga ηmaa cha u sil.

⁵ Unii ubaa pak nwiin mubaa ki jer iken la. Ubaa mu len ke iwiin mɔmɔk kpaan la. Cha unii mɔmɔk li nyi waah dak pu na, ki li ηani kina. ⁶ Unii u pak nwiin mubaa ki jer iken na, u pak mu ki tii Tidindaan la. Unii u kaa pak nwiin mubaa ki jer iken na, u ηa kina ki tii Tidindaan la. Unii u kaa kɔ tijikaar tibaa na, u ji ti ki tii Tidindaan la; ba pu? u dooni Uwumbɔr le ki nin ji. Unii u kɔ tijikaar tibaa na, waa ji ti, ki tii Tidindaan, ki mu dooni Uwumbɔr. ⁷ Unii ubaa aa bi ubaa baanja pu, ubaa mu aakun aa ye uma baanja aabɔr. ⁸ Ti yaa bi kan, ti bi ke ti li pak Tidindaan la. Ti yaa kpo kan, ti kpo ke ti li pak Tidindaan la. Nima pu na, ti yaa bi, bee ti yaa kpo kan, ti ye Tidindaan yaab la. ⁹ Kristo nan kpo ki fikr nkun ni, ke u li ye binib bi kpo na, ni binib bi fu na mu Aadindaan la. ¹⁰ Sin, ba ηa aa galn aana aabo? Sin, ba ηa aa lik aana aabo fam? Ti mɔmɔk ga sil Uwumbɔr aanimbiin ni, le u ji timi tibɔr. ¹¹ Ni ηmee Uwumbɔr Aagban ni ke uma Uwumbɔr len ke,
“Ni ye mbamɔn, binib mɔmɔk ga dan nan gbaan

nnimbiin ni,
ki pak mi, ke min le ye Uwumbər.”

¹² Nima pu na, ti məmək ga tuk Uwumbər taah ɲa pu na.

Taa gbii aana aabo pu libuul

¹³ Nima pu na, ti taa ki galni tɔb. Ni li nyi ki taa lej nina aabo Uwumbər aasan ni. ¹⁴ Maah kpaan Tidindaan Yesu chee na, le m sil bee ke tiwan nibaa aa kɔ nibaa pu. Unii mu yaa dak ke tiwan nibaa kɔ kan, ni kɔ u chee la. ¹⁵ Aa yaa ji tijikaar ti kɔ aana aabo chee na, ki bii usui kan, naa ye ke aa gee u le cha aa ɲa kina. Kristo le nan kpo u pu. Aa taa ɲa u fam saajikaar pu. ¹⁶ Ni taa ɲani tiwan ni ga cha binib bii nimi aasanyaana na. ¹⁷ Uwumbər aanaan aa ye tijikaar ni tiwanyukaan. Mu ye mbimbinyaan, ni nsuudoon, ni mpopiin, Waafuur Nyaan aah tii timi pu na la. ¹⁸ Unii u dii Kristo ki bi kina na, u ga piir Uwumbər aasui. Binib mu ga pak u.

¹⁹ Nima pu na, ni li pɔɔni nibaa aan ki li kpaan kimɔbaan, aan ki ter tɔb ke ni dii Uwumbər aasan mbamɔm. ²⁰ Ni taa bii Uwumbər aatuln tijikaar pu. Tijikaar tibaa aa kɔ. Aa mu yaa ji tijikaar ti ga bii uken aasui na kan, nima le aa ɲan. ²¹ Ni ɲan ke aa taa kiir aana aabo Uwumbər aasan ni; ni taa ɲmɔ kitorok aanann, ki taa nyu ndaan, ki taa ɲa tiwan nibaa ni ga cha aana aabo tun titunwanbir ki lir na. ²² Aa yaa kɔ tijikaar tibaa, bee aa yaa kaa kɔ tibaa kan, cha ni li bi aa ni Uwumbər chee. Unii u ji tijikaar ti ɲan u chee na, kaa galni ubaa na, u kpa mpopiin la. ²³ Unii u ji tijikaar, kaa pak ke ti ɲan na, waabər bii la; ba pu? waa ɲa naadii ke ni

ɲan. Unii yaa kaa pak ke tiwan ɲan, ki ɲa ni kan, ni ye titunwanbir la.

15

Li pak aarɛen aatɔ ki jer aabaa

¹ Timi bi gaa Yesu ki kii mbamɔm na, ni ɲan ke ti li ji limɔr, ki ter binib bi kaa gaa u mbamɔm na, ki taa ɲani tibaa aageehn baanja. ² Cha ti mɔmɔk aatafal li bi tinaabitiib ponn ni, aan ki ter bi, bi dii Uwumbɔr aasan mbamɔm. ³ Kristo aa nan ban ke u li ɲani uma ubaa aageehn. Ni ɲmee Uwumbɔr Aagban ɲi ke, “Nisiibil ɲi ye sin yee na choo min chee la.” ⁴ Tiwan nimɔk ɲmee Uwumbɔr Aagban ponn ni na, ni ɲmee ke ti bae ni la. Waagban pɔɔni timi aataakpab, ki ter timi ti li kpa limɔr, ki tii timi limakl. ⁵ Uwumbɔr u tii timi limɔr, ki pɔɔk timi aataakpab na tii nimi kimɔbaan Yesu Kristo aah ban pu na, ⁶ aan ni mɔmɔk li kpaan kimɔbaan ki nyuɲ Uwumbɔr, u ye Tidindaan Yesu Kristo aate na.

Binib bi kaa ye Juu yaab na mu ɲun tibɔnyaan ngbaan

⁷ Ni gaa tɔb ke Kristo aah nan gaa nimi pu na, aan ki nyuɲ Uwumbɔr man. ⁸ M tuk nimi la, Kristo nan ter Juu yaab ki gbiin Uwumbɔr aah nan puu tipuur tii biyaajatiib pu na, ki mɔk ke Uwumbɔr len mbamɔn la, ⁹ ki cha binib bi kaa ye Juu yaab na mu nyuɲ Uwumbɔr waanimbaasaln pu, ke naah ɲmee waagban ponn ni ke,
 “M ga doon si binib bi kaa ye Juu yaab na aakaasirik ni,
 ki gaa ilahn ki pak si.”

10 Uwumbər ki len ke,
 “Nimi bi kaa ye Juu yaab na,
 ni li kpa mpopiin Uwumbər aanib chee,”

11 ki ki len ke,
 “Nimi bi kaa ye Juu yaab na,
 ni məmək pak Uwumbər man.

Ninibol məmək, li pak u mbaməm.”

12 Uwumbər aabənabr Aisaya mu nan len ke,
 “Jese aayaabil ga fuu ni.

Uwumbər ga tii u mpəən u li ye
 binib bi kaa ye Juu yaab na aayidaan.

Le bi ga gaa u ki kii.”

13 Uwumbər tii timi limakl la. Naah gaa u ki kii
 pu na, u gbiin nimi mpopiin ni nsuudoon məmək.
 Nima le ni ga li kpa limakl sakpen, Waafuur Nyaan
 aapəən pu.

Naah ɲa pu aan Pəəl ɲmee kina na

14 Nnaabitiib, m nyi nsui ni ke nimi aabimbin
 ɲan pam. Ni bee Uwumbər aaliin mbaməm, ki
 ga ɲmaa sur tɔb. 15 Tɔ, m mu aah ɲmee kigbaɲ
 kimina tii nimi na, m kpa lipobil ki teer nimi tibər
 tibaa pu; ba pu? Uwumbər san mi kinimbaak,
 16 ki ɲa mi Yesu Kristo aatutunn ke m tuk binib
 bi kaa ye Juu yaab na Uwumbər aabənyaan, ki di
 bi tii Uwumbər, ke kitork na. Waafuur Nyaan le
 ɲa bi chain ke bi piir usui. 17 Maah tun lituln tii
 Uwumbər na, le m ga ɲmaa li kpa kipupuk Yesu
 Kristo pu. 18 M ban m tuk nimi Kristo aah cha m
 tun lituln pu na la. Maan len biken aatuln pu. U
 cha m tuk binib bi kaa ye Juu yaab na waabər ki
 tun lijnjiir aatun, ke bi kii waaməb. 19 Uwumbər
 Aafuur Nyaan aapəən pu le m tun lijnjiir aatun,

ke bi bee waah kpa mpɔɔn pu na. Kina le m mooni Kristo aabɔnyaan mɔmɔk Jerusalem ponn ni, ki di ti saa Ilirikum aatiŋ ni. ²⁰ Nnimbil nan man ke m moon Kristo aabɔnyaan tee, binib aah kaa kee ŋun ti pu nin chee na. Maa nan ban m buen biken aah puen moon ti nin chee na. ²¹ Ba pu? ni ŋmee Uwumbɔr Aagban ponn ni ke,
 “Binib bi kaa kee ŋun waabɔr na,
 bi ga ŋun, ki bee taatataa.”*

Pɔɔl aah ŋa nlandak ke u mann Rom yaab pu na

²² Tɔ, maah ban m moon tibɔnyaan tee nima chee na, nima pu le maa kee kan nsan ke m dan ni chee. ²³ Njibin pam aakaasisik ni, le nnimbil man ke m dan ni chee. Maah kaa ki kpa lituln do chee na na, m ban ke m dan ni chee dandana wee la. ²⁴ M yaa cha Speenn aatiŋ ni kan, m ban ke m dii ni chee, ki nan mann nimi, ki yunn ni chee siib, aan ki li kpa mpopiin. Nima kan, ni ga ŋmaa ter mi m buen Speenn aatiŋ ni. ²⁵ Dandana wee, m cha Jerusalem m ti tii Uwumbɔr aanib bi bi nima na ŋimombil la. ²⁶ Ba pu? Yesu aanib bi bi Masedonia aatim ni, ni Akaya aatim ni na, nan too ŋimombil baageehn pu ki di ŋa ŋŋaal ni, ke m ti di tii Uwumbɔr aanib bi ye bigiim na Jerusalem ponn ni. ²⁷ Ni ye mbamɔn la, baageehn pu le bi nan tii bi. Ni ŋan ke bi tii bi; ba pu? tibɔnyaan tee nan nyan ni Jerusalem aanib chee le ki fuu ni bi chee. Nima le ni ŋan ke bi mu tii bi ipiin. ²⁸ M yaa fuu Jerusalem ki ti tii bi ipiin ngbaan kan, m ga nyan nima chee, ki dii ni chee, le ki nin buen

* **15:21** : Lik Aisaya 52.15.

Speenn aatiŋ ni. ²⁹ M nyi ke m yaa fuu ni ni chee kan, Kristo ga ŋa tinyoor sakpen ki ŋa ti pu.

³⁰ Nnaabitiib, Tidindaan Yesu Kristo pu, ni Uwumbər Aafuur Nyaan aageehn pu, m gaŋ nimi ke ni li mee Uwumbər linimaln ki tii mi, ³¹ ke u biin m pu, aan Judea aatiŋ aanib bi kaa gaa Yesu ki kii na taa ku mi, ki mee u ke maah ga tii Uwumbər aanib ipiin i na, i ga li mɔ bi. ³² Ni yaa mee Uwumbər kina tii mi aan u yaa kii kan, m ga fuu ni ni chee, ki ga li kpa mpopiin. Le m ni nimi aataakpab ga pɔk. ³³ Uwumbər u tii timi nsuudoon na li bi ni mɔmɔk chee. Amii.

16

Pɔl ubaa aadoon

¹ Tɔ, m ban ke ni gaa tina aabo Fiibi. U ye upii u ter Yesu aanib bi bi Senkrea aatiŋ ni na la. ² U nan ter binib pam ki ter m mu. Nima na, ni mu gaa u Tidindaan pu, naah ŋeer Uwumbər aanib pu na, ki li ter u waah ga li ban pu na.

³ Ni doon Prisila ni uchal Akuila tii mi. Bi ye maatutunjeer tiib Yesu Kristo aatuln ponn ni la. ⁴ M pu le bi mɔmɔk ba ga kpo. Nima le m dooni bi. Naa ye mi baanja le dooni bi. Yesu aanib bi kaa ye Juu yaab na mɔmɔk mu dooni bi. ⁵ Ni doon Yesu aanib bi kuuni bido na.

Ni doon nɔ Epanetus, u m gee u na, ki tii mi. Uma le puen gaa Kristo ki kii, Asia aatiŋ ni. ⁶ Ni doon Mari tii mi. U nan tun lituln pam ki ter nimi. ⁷ Ni doon nnaabitiib Andronikus ni Junia. Bi nan bi kiyondiik ni m chee. Bi kpa liyimbil Yesu aakpambalb chee, ki nan puen mi ki gaa Kristo ki kii.

⁸ Ni doon njɔ Ampliatus tii mi. M gee u sakpen Tidindaan pu la. ⁹ Ni doon njɔ Ubanus tii mi, u ye timi aatutuŋeer Kristo aatuln ponn ni. Ni doon Stakis u m gee u na ki tii mi, ¹⁰ ki doon Apeles, u nyaŋ ntɔŋ Kristo pu na, ki doon Aristobulus aachiln ni aanib, ¹¹ ki doon nna aabo Herodionn, ki doon Nasisus aachiln ni aanib bi dii Tidindaan na.

¹² Ni doon Traifina ni Traifosa bi tun lituln tii Tidindaan na, ki doon tina aabogeehn Pesis u tun lituln pam tii Tidindaan na, ¹³ ki doon Tidindaan aanibamənn Rufus, ni una u kpaln m mu aana na, ¹⁴ ki doon Asinkritus ni Flegonn, ni Hemes, ni Patrobas, ni Hemas, ni tinaabitiib bi bi bi chee na, ¹⁵ ki doon Filologus, ni Julia, ni Nereus ni uninkpan, ni Olimpās, ni Uwumbər aanib bimək bi bi chee na.

¹⁶ Ni li dooni tɔb mbaməm.* Yesu Kristo aanib bi bi ŋipepel məmək ni na dooni nimi.

Kookoo aasurm

¹⁷ Nnaabitiib, m gaŋni nimi ke ni li nyi binib bi jaani nimi ki cha ni lir, ki kpak naah nan bae Uwumbər aabər ti na. Ni nya bi chee man. ¹⁸ Binib bi bi kina na aa dii Tidindaan Yesu Kristo. Bi dii bima bibaa aasui aah ban pu na la. Bi kpa mməmənn ki ŋmanni bininyaam. ¹⁹ Nimi ma kan, binib məmək nyi naah kii Yesu Kristo aaməb pu na. Nima le m kpa ni pu mpopiin sakpen. M ban ke ni li kpa nlan ki li tun lituln li ŋan na, ki li bi chain, ki taa li tun lituln li kaa ŋan na. ²⁰ Naan yunn, le

* **16:16** : Bi nan ŋmee ke: Moor tɔb aatakpan ni mbimbin mu bi chain na.

Uwumbər u tii timi nsuudoon na, ga cha ni di nitaa taa kinimbəŋ pu.

Tidindaan Yesu Kristo ŋa tinyoor ŋa ni pu.

²¹ Timoti, u ye maatutuŋeer na dooni nimi. Nnaabitiib Lusius, ni Jasonn, ni Sosipata mu dooni nimi.

²² Min Tesius u ŋmee kigbaŋ kee tii Pɔɔl na, m mu dooni nimi Tidindaan pu.

²³ Gayus u chann m ni Yesu aanib məmək tichann na, u mu dooni nimi. Erastus, u joo kitiŋ kee aamombil na, u mu dooni nimi. Tina aabo Kɔɔtus mu dooni nimi.

[²⁴ Tidindaan Yesu Kristo ŋa tinyoor ŋa ni məmək pu. Amii.]

Kookoo aapak aameel

²⁵ Cha ti nyuŋ Uwumbər. U kpa mpɔɔn ke u cha ni sil mbaməm. Maah mooni Yesu Kristo aabənyaan ti na le len kina. Ti ye tibəbərkaan ti kpiir na la. N-yaayoonn na ti nan bər la.

²⁶ Dandana wee, ti nyan mpaan pu. Uwumbər aabənabtiib nan ŋmee ti waagbaŋ ni. Uwumbər, u bi n-yoonn mu kaa kpa ndoon na le siin ke ŋinibol məmək ŋun tibənyaan ngbaan, aan ki bee, ki tii u naadii, ki kii waaməb.

²⁷ Uwumbər baanja le kpa nlan. Ubaa aa ki bi. Uma le yeh mpakm Yesu Kristo pu, n-yoonn mu kaa kpa ndoon na. Amii.

Uwumbor aagban Bible without Deuterocanon in Konkomba

copyright © 2014 Wycliffe Bible Translators, Inc.

Language: Konkomba

Translation by: Wycliffe Bible Translators

Contributor: Wycliffe Bible Translators, Inc.

Copyright Information

© 2014, Wycliffe Bible Translators, Inc. All rights reserved.

This translation text is made available to you under the terms of the Creative Commons License: Attribution-Noncommercial-No Derivative Works. (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>) In addition, you have permission to port the text to different file formats, as long as you do not change any of the text or punctuation of the Bible.

You may share, copy, distribute, transmit, and extract portions or quotations from this work, provided that you include the above copyright information:

You must give Attribution to the work.

You do not sell this work for a profit.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Permissions beyond the scope of this license may be available if you contact us with your request.

The Bible without Deuterocanon

in Konkomba

© 2014, Wycliffe Bible Translators, Inc. All rights reserved.

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2015-03-17

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Nov 2022 from source files
dated 29 Jan 2022

c7765cba-ce13-51c8-80b3-68fach5fdf4a